

عرفان و تصوف ۱

حدیث حقیقت

به روایت شروح عرفانی

معرفی و تصحیح چند شرح ناشناخته

دکتر رضا اسدپور

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم شهر

سرشناسه: اسدپور، رضا، ۱۳۵۲ -

عنوان قرارداد: حدیث حقیقت -- شرح
عنوان و نام پدیدآور: حدیث حقیقت به روایت شروع عرفانی: معرفی و تصحیح چند شرح
ناشناخته/رضا اسدپور.

مشخصات ظاهری: ۱۵۰ ص؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک: ۶-۰۰-۹۷۳۷۶۰-۹۷۸-۶۲۲-۹۷۳۷۶۰-۶

فروست: عرفان و تصوف؛ ۱.
وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۲۸-۱۲۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.

عنوان دیگر: معرفی و تصحیح چند شرح ناشناخته.

موضوع: احادیث خاص (حقیقت) -- نقد و تفسیر

موضوع: *Criticism and interpretation -- (Haqiqat) Hadiths

رده بندی کنگره: ۱۴۵BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۸

شابک: ۷۳۲۹۸۸۵ ملی

نشر شاپار

حدیث حقیقت به روایت شروع عرفانی معرفی و تصحیح چند شرح ناشناخته

مؤلف:	دکتر رضا اسدپور
ناشر:	نشر شاپار
نوبت چاپ:	اول ۹۹
تیراژ:	۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی:	مجدد
طراح جلد:	سید محمود رسولی
صفحه آرا:	گدازیک جوانه
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۹۷۳۷۶۰-۶
قیمت:	۲۱۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

نشانی دفتر نشر شاپار:

مازندران، قائم شهر، خیابان آیت الله صالحی مازندرانی، پاساژ رنجبر، طبقه دوم، واحد ۳۳۳

شماره همراه ۰۹۱۱۲۲۴۵۱۶۱

شماره تلفن ۰۱۱۴۲۳۷۵۸۲۹

پست الکترونیکی: Shaparnashr@gmail.com

فهرست مطالب

درآمد.....	۱۳
۱- کمیل و حدیث حقیقت.....	۱۷
۱- کمیل بن زیاد نخعی و احادیث نقل شده از او.....	۱۷
۲- متن حدیث حقیقت.....	۲۱
۳-۱- کتب مشتمل بر وصفی شرح های عرفانی حدیث حقیقت.....	۲۴
۱- شرح الانس والجانیه لائمة السلف الصوفیه، شمس الدین ابوثابت محمد بن عبدالملک دیلمی (در ده در سال ۵۸۹ق).....	۲۴
۲- نفحة الروح و تحفة النوح، عبدالدین جندی (م ۶۹۱ق).....	۲۴
۳- شرح حدیث الحقیقة لائمة السلف، جمال الدین حسن بن یوسف (م ۷۲۶ق).....	۲۵
۴- شرح عزالدین محمود کاشانی (م ۱۲۵۵ق).....	۲۵
۵- شرح کمال الدین عبدالرزاق کاشانی (م ۷۳۶ق).....	۲۵
۶- چهل مجلس، علاءالدوله سمنانی (م ۷۳۱ق).....	۲۶
۷- شرح فصوص الحکم، محمد داوود قیصری رومی (م ۷۵۱ق).....	۲۶
۸- جامع الاسرار و منبع الانوار، سید حیدر آملی (م ۱۰۱۴ق).....	۲۶
۹- شرح شاه نعمت الله ولی (م ۸۲۷ق).....	۲۷
۱۰- جواهر الاسرار و زواهر الانوار، کمال الدین حسین بن حسن حوالیمی (م ۸۳۹ق).....	۲۷
۱۱- شرح شاه داعی شیرازی (م ۸۷۰ق).....	۲۷
۱۲- شرح ابن همام شیرازی (م ۹۰۴ق).....	۲۸

- ۱۳- مجموع الغرائب و موضوع الرغائب، تقى الدين ابراهيم بن على كفعمى (م ۹۰۵ق)..... ۲۸
- ۱۴- مُجلى مرآت المنجى فى كلام و الحكميتين و التصوف، ابن ابى جمهور احسانى (م ب ۹۰۶ق)..... ۲۸
- ۱۵- شرح جلال الدين محمد دوانى (م ۹۰۸ق)..... ۲۹
- ۱۶- شرح ديوان منسوب به امير المومنين على بن ابى طالب (ع)، قاضى كمال الدين مير حسين بن معين الدين ميبدي يزدى (م ۹۱۱ق)..... ۲۹
- ۱۷- مفاتيح الاعجاز فى شرح گلشن راز شمس الدين محمد لاهيجى (م ۹۱۲ق)..... ۲۹
- ۱۸- شرح بحر حنين بن اسماعيل حسيني (م ب ۹۸۸ق)..... ۲۹
- ۱۹- نفائس التتقيق، نواهر التدقيق (نگاشته سده دهم هجرى)..... ۲۹
- ۲۰- مجالس السمرين، ناصر نورالله شوشترى (م ۱۰۱۹ق)..... ۳۰
- ۲۱- معدن الحقايق، اسماعيل بن عبد الله (ب ۱۰۲۴ق)..... ۳۰
- ۲۲- شرح زيارت جامعه كبيره، تقى مجلسى (م ۱۰۷۰ق)..... ۳۰
- ۲۳- كلمات مكنونه، ملا محسن فيض كاشانى (م ۱۰۹۱ق)..... ۳۰
- ۲۴- نور البراهين فى اخبار السادة الطاهرين، سيد نعمت الله جزايرى (م ۱۱۱۲ق)..... ۳۱
- ۲۵- طراز اللغة، سيد على خان حسيني مدنى دشمنى شيرازى (م ۱۱۱۸ق)..... ۳۱
- ۲۶- شرح آقا جمال خوانسارى (م ۱۱۲۲ق)..... ۳۱
- ۲۷- مفتاح اسرار حسيني، ملا عبدالرحيم بن محمد يونس دوانى اصفهانى (م ۱۱۶۰ق)..... ۳۱
- ۲۸- التحفة السنية، سيد عبدالله جزايرى (م ۱۱۷۵ق)..... ۳۱
- ۲۹- تحفه، ملا نظر على گيلانى (نيمه دوم قرن ۱۲ و اوایل قرن ۱۳)..... ۳۲
- ۳۰- بحر الاسرار، محمد تقى کرمانى ملقب به مظفرعلى شاه (م ۱۲۱۵ق)..... ۳۲
- ۳۱- شرح الزيارة الجامعة الكبيرة، احمد بن زين الدين الاحساينى (م ۱۲۴۱ق)..... ۳۲

- ۳۲- انوار جلیه، ملا عبدالله مدرّس زنوزی (م ۱۲۵۷ ق)..... ۳۲
- ۳۳- حق الحقیقه لارباب الطریقه، سید صدر الدین کاشف دزفولی (م ۱۲۵۸ ق)..... ۳۳
- ۳۴- شرح حدیث حقیقت مقیم کاشانی (کتابت ۱۲۶۳ ق)..... ۳۳
- ۳۵- شرح محمد بن محمد حسین خلخالی (زنده در ۱۲۶۳ ق)..... ۳۳
- ۳۶- شرح محمد حسین بن آقا باقر بروجردی (م ۱۲۶۴ ق)..... ۳۳
- ۳۷- شرح الاسماء الحسنی، حاج ملاهادی سبزواری (م ۱۲۸۹ ق)..... ۳۳
- ۳۸- شرح میرزا محمد بن سلیمان تنکابنی (م ۱۳۰۲ ق)..... ۳۴
- ۳۹- روّضات الجنّات، سید محمد باقر خوانساری (م ۱۳۱۳ ق)..... ۳۴
- ۴۰- اکمال الحجة فی شرح حدیث الحقیقه، سید عبدالرحیم بن ابراهیم حسینی شیرازی (م ۱۳۱۳ ق)..... ۳۴
- ۴۱- تفسیر منشور صدر میرزا حسن اصفهانی (صفی علیشاه) (م ۱۳۱۶ ق)..... ۳۴
- ۴۲- شرح شیخ مفید، تخلص بن میرزا محمد نبی شیرازی (م ۱۳۲۰ ق)..... ۳۵
- ۴۳- الرسالة الكمیلیة فی شرح الحجة الی الروی عن الکمیل، محمود بن علی بن ابی طاهر کاشانی..... ۳۵
- ۴۴- شرح حاج میرزا ابوالحسن بن حاج اسماعیل اصطهباناتی لاری معروف به محقق (م حدود ۱۳۳۸ ق)..... ۳۵
- ۴۵- بهجة الامال فی شرح زبدة المقال، ملا علی علی بن بروجردی (م ۱۳۲۷ ق)..... ۳۵
- ۴۶- تنقیح المقال، عبدالله مامقانی (م ۱۳۵۱ ق)..... ۳۶
- ۴۸- تحفة الاحباب، شیخ عباس قمی (م ۱۳۵۹ ق)..... ۳۶
- ۴۹- شرح سؤال کمیل و جواب امیرالمؤمنین، میرزا قاسم علی اخگر نید باده (م ۱۳۶۵ ق)..... ۳۶
- ۵۰- حقیقت نامه (اسرار الحقیقه یا مثنوی خاکسار)، سید محمد باقر امامی نجفی دهکردی (م ۱۳۶۷ ق)..... ۳۶
- ۵۱- اساس التوحید، آقا میرزا مهدی آشتیانی (م ۱۳۳۲ ش)..... ۳۶

- ۵۲- سراج السالکین یا چراغ رهروان، سید احمد موسوی رملی ۳۷
- ۵۳- شرح مقدمه قیصری بر فصوص الحکم ابن عربی، سید جلال الدین آشتیانی ۳۷
- ۵۴- کمیل محرم اسرار امیرالمومنین، حسین حیدرخانی (مشتاقعلی) ۳۷
- ۵۵- کمیل و دعایش، شیخ عباس مخبر دزفولی ۳۷
- ۵۶- نغمه لاهوت، شرح حدیث کمیل، محیی الدین مهدی الهی قمشه‌ای ۳۷
- ۵۷- شرح حدیث الحقیقه، سید حسن مصطفوی ۳۸
- ۵۸- شرح، آثار و مقام عرفانی کمیل بن زیاد نخعی، قدرت الله خیاطیان ۳۸
- ۵۹- صبا، الهدایه الی الخلافة والولایه و ره عشق، نامه عرفانی امام خمینی ۳۸
- ۶۰- جام، شرح حدیث حقیقت، سید محمود طاهری ۳۸
- ۲- گزارش چند شرح عینی حدیث حقیقت ۴۰
- ۱-۲- شرح کمال الدین عبدالرزاق کاشانی (م ۷۳۶ق) ۴۰
- ۲-۲- شرح سید حیدر آملی ۴۸
- ۳-۲- شرح شاه داعی شیرازی (م ۸۷۰ق) ۵۵
- ۴-۲- انوار جلیّه ملا عبدالله مدرّس زنوز (م ۱۱۶۲ق) ۶۲
- ۴-۲- ۱- اشاره به تلخیص شرح اوّل در معنای حدیث کمیل بن زیاد ۶۳
- ۴-۲- ۲- تلخیص شرح اوّل کلام خاتم ولایت مصلحه حمده «اولست صاحب سرک» ۶۴
- ۴-۲- ۳- خلاصه شرح قول امام علیه السلام بقوله: «ولکن یرسح عایک» ۶۵
- ۴-۲- ۴- خلاصه شرح کلام کمیل: «او مثلک یخیب سائلًا؟» ۶۵
- ۴-۲- ۵- اشاره به بیان فرق بین استفاضه از معارف غیبی به حسب استعداد سالک و تجلّی علوم و انوار غیبی به جذبه و الهام از باب فضل و احسان ۶۶
- ۴-۲- ۶- تلخیص شرح «محو الموهوم مع صحو المعلوم» و بیان اجمالی معنای «صحو» و «محو» ۶۸

- ۲-۴-۷- تلخیص شرح کلام امام در جواب کمیل «هتک الستر لغلبة السر» ۶۹
- ۲-۴-۸- اشاره به خلاصه آنچه که مفضل در بیان معنای «جذب الاحدیة لصفة التوحید» گفته اند ۷۰
- ۲-۴-۹- بیان معنای صحو بعد از محو و تمکین بعد از تلوین و فناء عن الفنائین .. ۷۱
- ۲-۴-۱۰- بیان معنای مرتبه احدیت جمع کافه مراتب و تقریر فرموده امام بقوله: «نور یشرق...» ۷۲
- ۳-۲- خیل، عرفانی حدیث حقیقت ۷۵
- ۳-۱- حقیقت ۷۵
- ۳-۲- سر و اطوار هنگامه انسان ۷۸
- ۳-۳- تعالی، تریف، حقیقت ۷۹
- ۴- معرفی چهار شرح اشیاخته ۸۲
- ۴-۱- خبر کمیل به سم ۸۲
- ۴-۲- گزارش خبر کمیل به شر ۸۵
- ۴-۳- کمیلیه شاه داعی شیرازی ۸۸
- رساله کمیلیه ۹۰
- ۴-۴- شرح حدیث ما الحقیقة از مقیم کاشانی ۹۸
- ۴-۵- نتیجه ۱۱۸
- منابع و مأخذ ۱۲۱
- پیوست: تصاویر نسخه های خطی ۱۲۹

درآمد

مرتضی آن پادشاه پاک ذیل
گفت با آن کمیل پاکدین
خوش ازین دریا به جانم راه کن
جان من عطشان و ت ساقی جان
یا علی مستی عملشان منم
ساقی فیاض این میخانه تو
ساقیا یک جرعه در جامم بریز
مطربا یک نغمه بهر گوشم
ساقی میخانه یزدان تو
ذوق من این باده را جاذب شده
ریخته فیض حقیقت بر کمیل
ما الحقیقه یا امیرالمؤمنین؟
از حقیقت خوش مرا آگاه کن
ساقی آن باده‌ی باقی جان
تشنه این چشمه حیوان منم
مطرب دمساز این کاشانه تو
جرعه‌ای زین فیض در کامم بریز
ساز کن تا رخت بندد هوش من
مطرب کاشانه سبحان تو
سمع من این نغمه را طالب شده.^۱

درک حقیقت همواره از مهم‌ترین دغدغه‌های من بوده است. هر انسانی به شیوه‌ای در جستجوی دست یافتن به حقیقت است، اما هر کس درکی به قدر دانش و متناسب با اندیشه و نظرگاه خویش از حقیقت دارد. و این حاکی از تفاوت نگاه انسانی و ظرفیت‌های ناهمگون فکری می‌باشد. از وظایف خطیر انسان و لای الهی نشان دادن حقیقت به انسانها و رساندن آنان به حقیقت است. اما از آنجا که انسانها از نظر مقام و مرتبه معنوی و معرفتی یکسان نیستند، آمادگی ادراک هر سخنی را دارا نمی‌باشند. و هم از این روست که پیامبران و امامان علاوه بر

مخاطبان عام، مخاطبان خاصی هم داشتند که پاره‌ای از اسرار الهی را متناسب با درک آنان برایشان بازگو می‌کردند. این احادیث عارفانه که برای اصحاب اهل سر بازگو می‌شدند، سینه به سینه در میان مخاطبان خاص اهل طریقت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شدند و به سبب معانی عمیق و دور از فهم اهل ظاهر، کمتر مآل نگارش می‌یافتند. اما با وجود این در آثار متقدم اهل تصوف نظیر حقایق التفسیر سلمی به پاره‌ای از این احادیث عرفانی اشاره شده است.

یکی از احادیث عرفانی بر جای مانده از امام علی (ع) که در بعضی منابع ذکر شده است، و این‌گونه نوعی از حقیقت شناسی است، روایتی است معروف به حدیث حقیقت به توبه که کمیل بن زیاد نخعی از مولا علی - علیه السلام - روایت شده است. در این روایت کمیل از حقیقت می‌پرسد ولی امام علی (ع) به سبب مشتاق‌تر ساختن کمیل، از پاسخ دادن خودداری می‌کند. ولی با اصرار کمیل، پرتوهائی از خورشید تابناک حقیقت را در قالب چند جمله کوتاه، اما ژرف و پرمغز و عارفانه، جلوه‌گر می‌سازد. اینجا که حدیث حقیقت از جمله احادیث امام علی (ع) با مضامین ژرف عرفانی است ریشه در عارفان ژرف‌اندیش کمتر در آثار عامه حدیث شناسان معرفی شده است و در منابع بالاغیه نیز ذکر نشده است، از نظر صحت انتساب مورد تردیدهایی واقع شده است. از جمله این که تنها از طریق کمیل روایت شده و خبر واحد محسوب می‌گردد. این که فحوای کلام این روایت به تعالیم صوفیان و حکیمان نزدیک‌تر است تا احادیث مسلمانی از ائمه (ع)؛ در حالی که اگر از چشم‌انداز عارفان مسلمان چه شیعه و چه اهل سنت به احادیثی از این دست نظر کنیم، بیان چنین کلماتی جز از زبان امامان که قافله سالاران ولایت و تعالیم ناب حقیقت به مبتدیان اهل شریعت‌اند، بعید به نظر می‌رسد مگر با کسب مدد از این سرچشمه‌های امامت و ولایت. به دلایلی که ذکر شد، حدیث حقیقت در منابع روانی کهن یافت نمی‌شود؛ اما از سده هفتم به بعد، مورد توجه

خاص عالمان و عارفان قرار گرفته و تا عصر حاضر همچنان شرح‌هایی بر آن نگاشته می‌شود. کهن‌ترین اشارات به مضامین این حدیث در آثار عارفانی نظیر دیلمی در سده ششم و جندی در سده هفتم به چشم می‌خورد و شروح شارحان سده‌های بعدی همچون: حلی، کاشانی، آملی، نعمت‌الله ولی، خوارزمی، شاه داعی، لاهیجی، مجلسی، زنوزی و شارحان معاصری مانند: الهی قمشه‌ای، حیدرخانی، مصطفوی و... همگی بیانگر توجه و تعلق خاطر اهل معرفت به مفاهیم بلند این حدیث گرانقدر است.

با بر این شایسته است که همه مشتاقان جرعه نوشی از جام ولایت مولا علی (ع) به خصوص بیان آن امام همام با این حدیث عمیق و شروح پرمغزش که هر یک از آنها سال‌ها در نقد در شناخت عارفانه امام می‌باشد آشنا گردند تا بدین ترتیب گامی در جهت آگاهی بخشی بیشتر با عرفان علوی برداشته شود. چنانکه ذکر شد، این حدیث در طریق، تاریخ، مورد شرح و تفسیرهای گوناگونی واقع شده است که بیشتر شارحان آن از عالمان و احکام عصر خویش بوده‌اند و با تکیه بر مبانی عرفانی به شرح این حدیث پرداخته‌اند. برخی از این شروح تصحیح و منتشر گشته‌اند. اما هنوز چندین شرح ناشناخته مانده‌اند که لازم است مورد تحقیق و تصحیح واقع گشته و مورد توجه علاقمندان به حدیث عارفانی و همه ارادتمندان و شیعیان آن حضرت قرار گیرند. به همین سبب نگارنده بر آن شد تا در قالب یک طرح پژوهشی ابتدا به معرفی این حدیث پرداخته و سپس شرح‌های عرفانی آن را به شکل اجمالی و تفصیلی مورد کنکاش و بررسی قرار داده و تحلیلی عرفانی از این حدیث ارائه نموده و در پایان نسخ خطی چهار شرح ناشناخته را به نظم و نثر که جزو نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دانشگاه تهران، مجلس و ملک می‌باشند، برای اولین بار تصحیح و معرفی نماید.

این طرح پژوهشی با حمایت معاونت پژوهش و فن آوری دانشگاه آزاد

اسلامی واحد قائم شهر و با همکاری همسر فرهیخته‌ام بانو روشنگر جهانی در طول دو سال انجام یافته و در سال ۱۳۹۰ به پایان رسید و مقاله‌ای حاصل از آن در یکی از مجلات علمی پژوهشی منتشر گشت؛ اما به دلایلی انتشار آن تاکنون به طول انجامید. لازم به ذکر است که در سال‌های اخیر پس از نگارش این طرح، اثر دیگری منتشر شد که مجموعه‌ای از شروح این حدیث را معرفی نموده است که هم‌اکنون این شروح به جز چند مورد در اثر نگارنده معرفی شده بود؛ این چند مورد نیز در بازنویس ارجاع به اثر مذکور معرفی شده‌اند. در پایان از مدیر محترم نشر نسیم قائم که در مقدمات انتشار این اثر با نشر شاپار همکاری نمودند، تشکر و قدر دانی به عمل می‌آید.

قائم شهر، بهار ۱۳۹۰ نگارش اول
زمستان ۱۳۹۸ ویرایش دوم